

KUTATÁSAIM A LEGRÉGIBB KÖNYVEK VILÁGÁBAN

IRTA: STÁRK ADOLF

A könyvnyomdászat feltalálása előtt már sok évszázaddal a könyvek ismereteseek voltak. A könyv formája a görög és római időkben a göngyölet vagy tekercs (lat. volumen) összeragasztott papyrus vagy pergamenlapokból állott. Később a pergamenlapokat egymásra rakták és fatáblákba kötötték (IV. század). A pergamen használata sokáig volt szokásos, s csak a IX. századtól kezdve pamutból, a XIII. századtól pedig rongyból készült papírt is használtak könyvek írásához. A könyveket ezidőben kézzel írták mindaddig, amíg a nyomtatást fel nem találták, sőt még azontúl is sokáig. E kézzel írott könyvek, sőt még a legrégebb egyiptomi papyrus tekercsek is rendkívül díszesek, színekben festett kezdőbetűkkel, belső illusztrációkkal és a címlapok díszes kerettel voltak ellátva.

A tizenötödik század első felében vállalkozó tudósok és az egyetemi könyvkereskedő céheken kívül állók nagyszámú irnokokat, rubrikátorokat és könyvfestőket fogadtak maguk mellé, hogy a díszes kiállítású hártymásolatokat tömegesebben készíttessék, hogy a fejedelmek, egyházi s világi nagyok, a gazdag városok és zárdák nagymérvű megrendeléseit kielégíthessék.

Ulrich asbachi apát szolgálatába fogadta 1340-ben Szepesi Jánost és 1348-ban Magyarországi Jánost, kik mint szepírók teljesítettek nála másolási munkálatokat. Ismeretes még a magyar könyvmásolók közül Libetbányai Magyar Péter, kinek könyvei közül a lipcsei egyetem, a berlini királyi és a British Múzeum könyvtárában egy-egy példány maradt fenn. Bricius palánkai pap pedig Vitéz János váradi püspök udvari könyvmásolója volt, kinek szépen sikerült könyveit ma is őrzik.

A kereskedelem középosztályaiban már iparszerűleg üzték a könyvfestők a megrendelésre készült könyveket, kik a kép- és üvegfestők céhével voltak egyesülve. A XIII. századtól kezdve azonban a rongyból készült papír mindinkább elterjedt, amely később lehetővé tette, hogy a rajnamelléki formametszők (Formenschneider) egyes lapok készítésével foglalkozzanak. Ezt sablon útján készítették, (mely hasonló a mai szobafestők által használt sablonhoz) s e lapokat főképp vásárok alkalmával olcsó pénzért hozták forgalomba. Később már fa- és érclemezeket készítettek, ezen metszeteket azonban csak a papíros egyik oldalára dörzsölés útján tudták átnyomni. A fametszők által készült nyomatok közül a legrégebb, amelyen évszám is előfordul, szent Kristóf képe 1423-ból. E nyomatok nemcsak képek, de voltak szöveggel ellátott képek, sőt csupán szöveggel ellátott nyomatok is.

Ezen előzmények után a nép körében mindinkább terjedt a tudomány és olvasás iránti vágy s akkor bukant fel 1436-ban Strassburgban Gutenberg név alatt ismert Gensfleisch János, a nyugtalan vérű s lángeszű mainzi patricius s Dritzehn András ottani polgárral szövetkezve, titkos mesterségek felfedezésén fáradozik, de sikertelenül. Később azonban (1444-ben) Mainzba költözött s a Strassburgban kezdett kísérleteknek sikeresebb folytatása végett 1450-ben Fust János gazdag bankárral szövetkezett. E szövetkezésbe bekapcsolódott Fust Jakab is, a bankár fivére, ki ötvösmesterséget űzött s így sokban elősegítette Gutenberget találmányának tökéletesítésén.

Az első szétszedhető betűvel nyomott munka a 42-soros biblia, mely tulajdonképen a nagy horderejű könyvnyomtatás feltalálása, az egyenként szétszedhető és ismét összerakható betűk sajtó segélyével való nyomtatása, mely Gutenberg János halhatatlan érdeme.

Ezekről az őskori könyvekről és az ezt megelőző kézzel írott Corvinákról kívánok néhány sorban meg-

emlékezni, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchenyi-könyvtár igazgatósága szíves engedélyével és dr. Barthonék Emma könyvtáros előzékeny támogatása mellett megtekinthettem és lapozgathattam. Üvegbura alatt őrzik az ott elhelyezett 13 drb. Corvinát, amelyek úgy vannak elhelyezve, hogy minden oldalról könnyen lehet tanulmány tárgyává tenni.

A körülbelül 30–40 cm. magasságú Corvinák valamennyie csodálatos művészi tökéletességgel készült. A szövegrész gótstílu betűi megfelelnek az általunk használt text és 2 cicerós nagyságoknak, egyenlő és tiszta s megtévesztésig hasonlít a nyomtatás betűihez. A címsorok elhelyezése és a rajz, a ma divatos egyforma sor-szélességre van arányítva. Van olyan címsor is, mely két színben van rajzolva, ugyanis minden második betű más szín. A Corvinák címlapjainak, sokszínű keretei, valamint az iniciálék, melyet a legkiválóbb illusztrátorok művészetük legtökéletesebb gondosságával festettek meg, kiegészíti a művet, gyönyörűséget szerezve a szemlélőnek. A festékeknél az arany dominál, de a virágok, a madarak vagy az oltár előtt térdeplő barát oly természetes hűséggel vannak megfestve, aminőt a mai futurista művészet elképzelni sem tud. A Corvinák bekötési táblája bőrrel vagy bársonnyal bevont fából készült, többnyire Mátyás király címerével díszítve, pompás veretekkel és csattal ellátva. Ugyanitt ki van állítva két hatalmas Codex. Az egyik egy 50 cm. magas érdekes misekönyv, melyet egy ismeretlen apáca rajzolt körülbelül 3 ciceró nagyságú betűkkel, hangjegystílusban. A rajz kivitele elárulja az amatőrmunkát, mert nem olyan, mint a hivatásos könyvfestők által készített művek. Bőrrel átvont erős fatáblába van kötve, a sarkai roppant erős, nehéz rézverettel ellátva. A másik szintén egy misekönyv, 75 cm. magas, körülbelül 6–8 cicerós betűkkel rajzolva, színes iniciálékkal ellátva, de ez a könyv szintén amatőrmunkának látszik. Ugyancsak bőrrel átvont erős fatáblába van kötve, rézverettel és nagy csattal ellátva.

Talán nem lesz érdektelen, ha egyet-mást elmondok még a Corvinák történetéről is.

Hunyadi Mátyás király latinosan Matthias Corvinusnak nevezte magát. Mint a tudomány iránt rendkívüli érzékkel bíró uralkodó, Budavárában nagy könyvtárat rendezett be, melyet *Bibliotheca Corviniana*-nak, vagyis Corviniának nevezett el. Mátyás király igen szerette, ha a részére készülő könyveket arcképével, címerével vagy a hollóval díszítették. Ezek az eredeti Corvinák, mert Mátyás könyvtárában helyet foglaltak elődei Nagy Lajos, Zsigmond, Vencel és Ulászló birtokából maradt könyvek is, melyeket, miután Mátyás király könyvtárába kerültek, szintén Corviniáknak nevezik.

E Corviniák a legfinomabb pergamenre írt kéziratok, melyeket a legkiválóbb korabeli illusztrátorok láttak el miniatűrökkel.

A Bibliotheca Corvinia körülbelül 2-3000 darab kötetet tartalmazott, ami óriási értéket képviselt. Mátyás király halála után törvénytelen fia, Corvin János, magához vette a nagyértékű könyveket, hogy megőrizze azokat az utókor számára, de konfliktusba keveredvén II. Ulászló király párthíveivel, háborút folytatott, amely alatt a Corviniákkal nem sokat törődvén, igen sok elkallódott. Egy vereséges ütközet után azonban a még megmaradt Corviniák ismét újból visszakerültek Budavárába. S ekkor az országrendek kötelességévé tették, hogy *„Ne tűrje, hogy a könyveket a könyvtárból, amely az ország díszéül állíttatott fel, elvigyék, hanem gondoskodják róla, hogy az összes könyvek ottmaradjanak; mégis saját személyében a főpapok és főurak tanácsával és beleegyezésével egyeseket saját használatára átvehet és a könyvtárból kivihet.“*

E határozat elegendő volt arra, hogy a főpapok és főurak tanácsa alapján kivigyék a nagyértékű könyveket, hogy azokat aztán rendszerint maguknál felejtseék. Hozzájárult a Corvinák könnyelmű elherdálásához az is, hogy II. Ulászló alatt a bécsi és prágai irodalmárok, kik mint

tudósok beburakodtak a király kegyébe s a féltve őrzött Corvinákat kényök-kedvök szerint hordták el a könyvtárból. Gyakran előfordult az is, hogy a király a külföldi követeket egy-egy ékkövekkel díszített Corvinával ajándékozta meg. A Corvináknak ilyen könnyen való elpocsékolása nagyon vonzotta a király udvarába a kiváló költőket és a külföldi előkelőségeket, akiket sohasem bocsajtott el üres kézzel. Mikor 1541-ben a törökök uralma alá került Budavára, a megmaradt Corvinákat őrizet alá vették, melynek egyrésze Törökországba, másik része pedig Bécsbe a császári könyvtárba került.

A Corvinák visszaszerzése nem ment olyan könnyen, mint az elherdálása. Hosszú és küzdelmes intervenciók útján, amelyekben Bethlen Gábor, Pázmány Péter és I. Rákóczy György is résztvettek, tudtunk néhányat visszaszerezni.

A könyvnyomdászat feltalálása után közvetlen megjelent néhány könyvet lapozgattam, melyeket „ősnyomtatványok” gyűjtőcímmel feltékenyen őriznek a Múzeum könyvtárában.

1. *Durandi Rationale Officiorum, Mainz 1459.* Fust és Schäffer nyomdászok (Gutenberg legelső nyomdája) műhelyében készült s 1469 október 6-án került ki sajtó alól. A könyv a kisebb típusú betűk első sajtóterméke, mely csak 50 példányban van még elterjedve. A Múzeumban levő példányból az első lap hiányzik. A könyv végén nyomtatott betűkkel a következő szöveg áll: „Preseus Rationale Divinorum codex officiorum etc. per Johannem Fust Moguntinum et Petrum Perntzheim clericum Divecesis eiusdem A. 1459 che 6. Octobris”.

2. *Biblia Sacra latina.* Ez a biblia, mely 1462-ben készült, 22 cm. széles, 33 cm. magas, tertia gótstílusú betűkkel szedve, kéthasábosan tördelve s szépen, tisztán van nyomva. Az inícialek kék és vörös színben, kézzel vannak festve. A könyv két kötetből áll; az első 242 lap, a második kötet pedig 239 lap. Bőrrel átvont fatáblába van kötve, csattal ellátva, ami azonban le van törve.

3. *Petrus Niger Clypeus Thomistarum*. Velencében készült Raynaldus de Novimagio 1481-ben. A könyv, mely Mátyás királynak van ajánlva, 22 cm. széles, 33 cm. magas, tertia gót betűkkel egész szélességre szedve s különösen tiszta nyomásával tűnik ki. A kötés egész bőrben, izléses aranyozott hátnyomással.

4. *Missale secundum ritum dominorum ultramontanorum*. Ez a könyv a magyarországi egyház használatára készült 1480-ban Veronában, 25 cm. széles, 34 cm. magas két hasábos, vegyes nagyságú betűkkel szedve. A szövegrész text, de két cicerós és két mitteles betű is előfordulnak benne. A fontosabb jelentőségű sorok és szavak vörös színben vannak nyomva. Nagyon szép és tiszta munka, mely bőrrel átvont fatáblába van kötve.

5. *Thwrócz (Johannes de) Chronica Hungarorum*. Erhardus Readtdolt, Augsburg 1488. Egyhasábos szedésel, 18 cm. széles, 25 cm. magas, góttíli, text nagyságú betűkkel szedve, igen díszes kiállításban. Címlap keretbe foglalva sokszínű kézfestéssel ellátott illusztrációkkal. Többek közt gyönyörű kivitelben Szent Lászlónak a leányrabló kún vitézzel való küzdelmét ábrázoló kép és több akkori eseményeket feltüntető illusztrációk.

6. *Perényi Imre váradi püspök missaléja 1488-ból*. Velencében készült Spira János nyomdájában az esztergomi egyház használatára, melynek lapjait izlésesen festett díszkeretek ékesítik s gyönyörű négyszögbe foglalt iniciálék díszítik. A belső címlapot a mohácsi csatában elesett Perényi Imre váradi püspök címere ékesíti.

A festékek akkori vegyi összetételére jellemző, hogy az 5 évszázaddal ezelőtt nyomott könyvek tisztasága, olvashatósága és intenzív feketeségéből nem vesztett semmit, s most is úgy néz ki, mintha csak ma nyomták volna.

*

Az Országos Iparművészeti Múzeum kiadásában megjelent Könyvkiállítási Emlék segélyével a Magyarországon megalakult legelső nyomdák történetét is megismerhettem, s így olvashattam, hogy hazánkban már Mátyás

király korában *Budán*, Hess András állította fel az első nyomdát, akit Geréb László akkori budai prépost és Mátyás király alkancellárja Olaszországból hívott be. Ez volt a magyar birodalom terén az első nyomda, mely a prágait 5, a bécsit 9, a krakkóit 14 évvel megelőzte. Hess András 1473. pünkösdi szombatján fejezte be a „*Chronica Hungarorum*“ nyomtatását, melyet mint ezen nyomda első termékét, pártfogójának Geréb Lászlónak ajánlott. Ezidőben Hess András budai nyomdájában még egy mű készült, melynek címe: „*Leonardi aretmi opusculu magnic Basilii de legendis poeticis.*“ A nyomda azonban, nem tudni mi okból, csakhamar megszűnt, s csak így történhetett meg, hogy az esztergomi egyház fentebb említett missaléját 1480-ban Spira János velencei nyomdájában nyomatták.

Brassóban 1534-ben Honter János, az erdélyi szászok reformátora állította fel nyomdáját, aki csinos betűivel 1534-től 1549-ig számos latin, görög és német munkát nyomtatott, amelyek ma már rendkívül ritkák.

Sárvár ura Nádasdi Tamás, a magyar reformátorok pártfogója 1536-ban, a Sárvár mellett fekvő *Új-Sziget* városában állított fel nyomdát. Ez volt az első nyomda, ahol magyar munkát szedtek és nyomtak. A régebben kiadott magyar nyomtatványokat Krakkóban és Bécsben állították elő.

Kolozsváron Heltai Gáspár kolozsvári lelkész 1550-ben igen szép betűkkel, csinos iniciálékkal, díszítményekkel és hangjegyekkel felszerelt nyomdát állított fel. Heltai nyomdásztársa Hoffgref György volt, kivel azonban nem tudott összerúgni, otthagya a nyomdát, s így Hoffgref magára hagyva, azt egyedül vezette tovább.

Debrecenben 1562-ben a város állított fel nyomdát, melynek legelső nyomdásza Török Mihály volt. A nyomda legelső terméke az egervölgyi fegyveres nemeség és nép nevében Melius Péter által szerkesztett s Ferdinand és Miksa királyokhoz felterjesztett vallástétel „*Confessio Catholica de praecipuis fidei articulis*“ volt.

Váradon 1640-ben Szenci Kertész Ábrahám Hollandiából hozott szép betűkkel felszerelt nyomdát állított föl, mely Váradnak török kézre jutásáig 1660-ig tevékenyen működött. Számos csinosan kiállított művet és iskolai tankönyvet adott ki. A nyomda utolsó terméke a „Váradí bibliá“ volt, melynek nyomtatását a Váadról kibujdosott Szenci Kertész Ábrahám 1661-ben Kolozsvárra fejeztet be.

Gyulafehérváron, az erdélyi fejedelemség székvárosában 1567-ben János Zsigmond állított fel nyomdát, de a nyomda vezetését a Debrecenből hívott Hoffhalter Rafaelnek adta át, aki miután pártfogója a választott magyar királyi címet viselte, magát királyi nyomdásznak neveztetett. A nyomda kizárólag az unitárius hitfelekezeti érdekét szolgáló nyomtatványokat és könyveket készített s annak terjesztésére nagy hatással volt. Később már a gyulafehérvári főiskola tanárai által szerkesztett s kiadott tankönyveket is nyomtak.

Abrudbányán 1569-ben Sz.-Fejérvári Karádi Pál kiadta a „Comodiát Balassi Menyhárt árulatasáról“ című művet, melynek egyetlen példányát a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzik.

Komjáti legelső nyomdásza Huszár Pál komjátii lelkész, 1573-ban volt, aki már Magyaróvárt és Debrecenben is nyomdászkodott. Ő kezdte nyomtatni Bornemissza Péter „Magyar Postilla“-jának I. kötetét, a nyomtatást azonban maga Bornemissza végezte be 1573-ban Semptén.

Semptén Bornemissza Péter evangélikus lelkész 1573-ban állított fel nyomdát, melyet saját munkái kiadására használt. 1579-ben üldöztetésnek lévén kiteve, nyomdájával együtt Detrekőre költözött s ott folytatta működését.

Eperjesen 1573-ban volt már nyomda, a nyomdász neve azonban ismeretlen, mert az onnan kikerült munkák csak mint eperjesi nyomtatványok ismeretesek.

Nedelicz. A zalavármegyei Muraközben fekvő és a Zrinyiek csáktornyai uradalomához tartozó Nedeliczre

gróf Zrinyi György, a szigetvári hős vértanu fia hívta át az Alsólendván működött Hoffhalter Rudolfot, ki 1574-ben ott nyomtatta ki Werbőczy Decretumának Pergosics János által eszközölt horvát fordítását.

Szebenben 1575-ben Heusler Márton és Wintzler Márton voltak az első nyomdászok, akiknek végzett munkái közül a nevezetesebbek: „Evangelia et Epistolae 1590” görögül és latinul és „Siebenburgens Wurgengel”, mely Erdélynek XVI. századbeli történelmét tárgyalja.

Pápán Huszár Dávid 1577-ben volt az első nyomdász, aki azonban csak rövid életű volt. Utána Szepesváraljai Bernárd Máté lett Pápa városának nyomdásza.

Bártfán Gutgesell Dávid 1578-ban állította fel nyomdáját, melyben latin, magyar, német könyvek készültek.

Besztercebányán 1578-ban Scholtz Kristóf volt a legelső nyomdatulajdonos.

Nagyszombatban Telegdi Miklós esztergomi prépost s érsek-helyettes 1578-ban, saját házában állította fel az első katolikus nyomdát, melyet bécsi jezsuitáktól 1000 forintért vásárolt.

Németújváron a régebben már Laibachban működött Manlius János (Hans Manuel) 1582-ben állított nyomdát s igen szép eredménnyel működött, de nyugtalan-
vérű természete vándorlásra készítette, mert rövid idő múlva nyomdájával együtt Varasdra költözött, később Monyorókerékre, majd Siezre, onnan pedig Keresztúrra tette át székhelyét.

Pozsonyban Forgács Ferenc esztergomi érsek 1609-ben állított fel egy igen szépen felszerelt nyomdát, melynek nagyrésze később Nagyszombatra vittetett át az ottani jezsuita-collegium használatára.

Kassán 1610-ben Fischer János állította fel az első nyomdát, melyet mintegy tíz évig vezetett s ez idő alatt sok értékes munka került ki a keze alól.

Lőcsén Khlösz Jakab bártfai nyomdász 1614-ben már adott ki néhány könyvet, de állandó nyomdát mégis 1617-ben Schultz Dániel ottani nyomdász rendezett be.

Csepregen 1625-ben Farkas Imre kereszturi nyomdász állított fel nyomdát, melyben az evangélikus hitfelekezet érdekeinek megfelelő nyomtatványok készültek.

Trencsénben Wocal János 1637-ben az evangélikus hitfelekezet érdekében készülő nyomtatványok céljaira rendezett be nyomdát, melyben különösen német és latin munkák készültek.

Sárospatakon I. Rákóczi György özvegye Lórántfi Zsuzsánna állított nyomdát 1551-ben. Első nyomdásza Rhenius György volt.

Csik. A Sz. Ferenc szerzetének csiki kolostorában 1676-ban rendeztek be nyomdát, hol Kassai András volt a legelső nyomdász.

Keresden, a Bethlen-család ősi várában, 1679-ben Bethlen Elek állított fel nyomdát s első nyomdásza Székési Mihály volt.

*

A sok évszázaddal ezelőtt nyomott könyvek pergamenlapjainak forgatásakor megilletődve gondoltam öseinkre, s úgy érzem, e rövid történelmi ismertetéssel a mai nyomdatechnika óriási fejlettsége idejében kegyelettel emlékezhetünk meg azokról a legelső magyar nyomdászokról, kik a tudás, felvilágosítás és a kultura szolgálatába szegődve, végezték el úttörő munkájukat.

IS

rác z sándor

papírnagykereskedő
budapest, sziv.utca 54
telefon: aut. 10-7-97